

Türk Politik Hafızasında Birinci Dünya Savaşı'na Girmenin Gerekliliğine ve Sorumluluğuna Dair Bazı Değerlendirmeler

Hasan KENDİRCİ*

Mersin Üniversitesi

Özet

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin tamamen yıkılıp tarihe karışmasıyla sonuçlandığı için Türk siyasî hayatında ayrı bir öneme sahiptir. Gerek devletin yıkılması gerek savaşın yol açtığı diğer maddi ve manevi kayıplar dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bu savaşa girişi her zaman tartışılan bir konu olmuştur. Savaşa giriş kararını veren dönemin iktidar partisi İttihat ve Terakki Cemiyeti ile cemiyetin yöneticileri yaşanan bu sürecin sorumlusu kabul edilmişlerdir. Türk siyasî hayatında ve düşünce dünyasında savaşa giriş kararı, özellikle tarafsız kalmanın mümkün olup olmadığı, savaşa doğru tarafta girilip girilmediği, savaş sırasında ve sonrasında yaşananların sorumlusu olarak İttihatçıların görülüp görülemeyeceği ekseninde tartışmalara da konu olmuştur. Bu çalışma savaşa giriş kararının gerekliliğine ve sorumluluğuna dair farklı görüşleri bir araya getirmek amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

*Birinci Dünya Savaşı, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk Politik Hafızası,
Türk Dış Politikası, İkinci Meşrutiyet Dönemi.*

* Öğr. Gör. Dr., Mersin Üniversitesi, Rektörlük Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı, hkendirci@mersin.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6079-8937

Some Turkish Political Memory Assessments of the Necessity and Responsibility of Entering the First World War

Abstract

The First World War has a special significance in Turkish political life since it led to the complete abolition of the Ottoman Empire and its history. The Ottoman Empire's involvement in this war has always been debatable due to the state's demise and other material and moral losses brought on by the conflict. The managers of society and the ruling party at the time, Committee of Union and Progress, were acknowledged as being in charge of this process and responsible for the decision to enter the war. The decision to enter the war has also been a topic of discussion in Turkish political life and thought, particularly in relation to whether it is possible to remain neutral, whether the right side is chosen to enter the war, and whether the Unionists can be held accountable for what transpired during and after the war. The goal of this study was to assemble many points of view regarding the need and accountability of the choice to enter the war.

Keywords

First World War, Committee of Union and Progress, Turkish Political Memory, Turkish Foreign Policy, Second Constitutional Period.

Extended Abstract

The World War I and its consequences have a significant place in Turkish political life due to the fact that it constitutes the transition phase between the fall of the Ottoman Empire and the rise of the Republic of Turkey. Therefore, the decision to enter the war and the consequences of the war have been discussed from various aspects of the Turkish world of thought. The aim of this study is to comparatively discuss the evaluations regarding the necessity and responsibility of the decision to enter the war, which is among the discussions in question. This comparison was not only conducted between the different opinions expressed by intellectuals but also a holistic perspective was adopted by including the justifications given by the executives who made the decision to enter the war. From this point of view, the main sources we used in our study to understand how the executives who made the decision to enter the war and evaluated the matter of entering the war were the memories and biographies of the relevant persons. Examples of novels, which have the potential to be an important source to understand the reflections of the decision to enter the war in the world of thought and social consciousness but, according to our opinion, are not utilized enough in social sciences, were also used. The press archive of the period was also used to see the initial reactions and comments on the decision to enter the war.

Our study is divided into two sections in accordance with the above-mentioned objective. In the first section, the evaluations of the group of executives regarding the decision to enter the war are presented. In the second section, the opinions of intellectuals on the subject are presented with reference to the press archive and novel examples.

The Ottoman Empire's entry into the war was influenced by the ruling party of the period, the Committee of Union and Progress, especially by a few prominent names of the committee: the Minister of War Enver Pasha, the Minister of Internal Affairs Talat Pasha, the Minister of the Navy Cemal Pasha, and the Chairperson of the First

Parliament Mr. Halil Mentеше. The will to enter the war demonstrated by these names without the knowledge of the sultan and the parliament, particularly the insistent attitudes and behaviors of Enver Pasha on this matter, caused major consequences of the war to be imposed on this group. The faith in the probability that the Ottoman Empire could remain impartial lies behind these criticisms. However, the group of executives defended the decision to enter the war by relying on the argument that they had no choice but to enter the war against the imperialist appropriation threat against the Ottoman Empire. According to the executives, the desire to appropriate Ottoman lands had always existed among European states. In particular, a Russian invasion of Istanbul and the straits was another expected threat. The fact that the Allied Powers rejected the alliance proposals made by the Ottoman Empire, inculcated neutrality, and acted reluctant to ensure the territorial integrity requested by the Ottoman Empire in return caused these assumptions to be strengthened. According to the group of executives, the invasion process encountered following the war revealed how serious the appropriation threat they mentioned was and how valid their judgment to enter the war was.

Although they could not have an influence on the decision-making mechanism during the period of entering the war, names such as Mustafa Kemal Atatürk, Rauf Orbay, and Kazım Karabekir, who were involved in the war through their assignments on various fronts and created the group of founders of the Republic of Turkey in the post-war period, also regarded the Russian invasion as a strong probability.

The process of entering the war started with the alliance treaty signed secretly with Germany on August 2, 1914. The act of entering the war, which took place on the theoretical level, turned into an actual state with the Black Sea Raid actualized within the knowledge of the group of executives, as would be found out later. Containing several conflicts between the Russian navy and the Ottoman navy in which two German ships also got involved, the Black Sea Raid would be welcomed with excitement and joy by the Ottoman public opinion and the war would be entered with great expectations.

In the first days of entering the war, there was support for the decision to enter the war among public opinion, as observed by the Ottoman press. That situation was regarded as an opportunity for the East to settle its scores with the West and to take revenge against Europe. However, the speeches of support would start to fade when the news of defeat and disaster started to arrive from the fronts. The opposition against the Union and Progress, which could not be clearly expressed during the period of war due to the censorship, started to be put into words out loud when the leaders of the Committee of Union and Progress fled the country after the war was over.

Although there was a tendency to interrogate and try those responsible for the decision to enter the war and its consequences during the Armistice Period, these attempts remained unfinished in the legal aspect for various reasons. The operations started on November 9, 1918 in the Parliament regarding the interrogation of the war cabinet could not proceed due to the termination of the parliament by Sultan Vahdettin on December 21, 1918. The trials carried out by the Martial Court turned into a means of revenge by the anti-Unionist circles, especially by the Damat Ferit Pasha Government, and those who were convicted were punished not for the responsibility of entering the war but for the failure to perform their duties in the Armenian Displacement.

It is observed from the novels written in the years of war that the unfinished reckoning for the decision to enter the war on the legal level also remained limited in terms

of the ideational aspect. The works written in this period usually addressed personal subjects and remained silent about the war. Limited examples of the subject started to emerge after the war.

One theme that immediately stands out in the works addressing the subject of entering the war is the loss of territory caused by the war and the fall of the Ottoman Empire. The Committee of Union and Progress was ultimately held accountable for both the loss of territory and the vanishing of the Ottoman Empire. Names such as Ahmet Hamdi Tanpınar, Kemal Tahir, Yakup Kadri Karaosmanoglu, and Mithat Cemal Kuntay depicted the fall through the pictures they drew about the post-war and highlighted this subject in their novels. In the same works, the entertainment life of the upper class in Istanbul during the Armistice Period was also seen as the social and cultural stage of the fall and particularly included in that picture.

The trials conducted by the Martial Court and other related events during the Armistice Period were directly or indirectly criticized in the novels written by authors such as Halide Edip Adivar, Ahmet Hamdi Tanpınar, and Mithat Cemal Kuntay and the matters subject to the trials such as the events during the Armenian Displacement were taken out of the area of responsibility. On the other hand, themes instilling that the European states had committed a crime were included by pointing out the invasions taking place in Anatolia and their outcomes. The Unionists were often criticized on this matter as well, as the group causing the invasions.

The subject of war profiteers composes one of the most frequently and most freely criticized areas of responsibility in the works we analyzed. All the authors addressing this subject told the stories of the profiteering performed by the individuals associated with the Union and Progress administration or personally involved in the Committee during the war by taking advantage of the conditions of warfare. Addressing this theme more freely is probably encouraged by the fact that the subject in question is relatively less political and less traumatic.

It is observed in the novels we analyzed that the new regime rising in Ankara was mentioned as well as the fall of the Ottoman Empire which was frequently addressed as a consequence of the First World War. The majority of the authors pointed out the continuity between the group of saviors and founders in Ankara and the group of Union and Progress but made a point of distinguishing them from the former decision-makers causing the disasters encountered. However, following the novel dynamics, it is observed that later on, the authors gave up on Ankara, which they greeted as a ray of hope in the beginning. This is because the profiteers of the former regime had surrounded the group of founders in Ankara and started to prevent them from seeing the truths, and there they established a regime that was similar to the former one in Istanbul. The most important outcome of this matter in terms of our subject is the probability of preventing or limiting the discussions regarding the necessity and responsibility of entering the war. It is possible to say that the aforementioned continuity influenced the works written in the Republican Period and addressed the subject of entering the war in terms of not being able to go beyond the argument stating that the Unionists caused the fall of the empire, not deeply filtering the period of war through criticisms, and not bringing the decision to enter the war into the question from the legal aspect.

Giriş

Bütün büyük güçlerin ve neredeyse bütün Avrupa devletlerinin katıldığı I. Dünya Savaşı küresel açıdan eski siyasî dengelerin değişmesiyle sonuçlanmıştır (Hobsbawm, 1999: 327-337; T.Y.: 36-37). İttifak Devletleri bloğundaki devletlerin hiçbiri beklenenden uzun süren bu savaştan sonra ayakta kalamamış, devrimlere sahne olarak yerlerini yeni rejimlere bırakmışlardır (Sander, 2009: 356; Hobsbawm, T.Y.: 44).

Osmanlı Devleti de I. Dünya Savaşı'ndan sonra benzeri bir süreç yaşayarak yerini Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakmıştır. Savaşa girmenin ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının sorumluluğu da o dönemde devleti yöneten İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yüklenmiş, bu konuda en çok cemiyetin ileri gelenleri eleştirilmiştir. İttihatçıların ilk başlarda Üçlü İtilaf bloğuna katılmak konusundaki karşılıksız kalan ısrarları, sonra da Almanya ile ittifak imzalayarak tarafsızlıktan hızla uzaklaşmaları ve bir oldu bitti ile ülkeyi savaşa sokmaları bu eleştirilerin temelini oluşturur (Kaşiyuğun, 2014: 77; Armaoğlu, T.Y.: 107-108; Öğün, 2013).

Bu çalışma, bugüne kadar sıklıkla işlenen I. Dünya Savaşı'na giriş konusuna farklı bir yerden bakmak; savaşa giriş kararının gerekliliğine ve sorumluluğuna dair algı biçimlerini irdelemek amacıyla hazırlanmıştır. Bu çerçevede savaş döneminde karar verme mekanizmalarına hükmeden, savaşa giriş kararında payı bulunan devlet adamlarının hatıraları ve biyografileri ana kaynaklarımızdan birini oluşturmaktadır. Karar mekanizmasına etki etmemiş olsalar da o dönemde gelişmelere içeriden bakan isimlerin de hatıralarına ve biyografilerine karşılaştırma yapabilmek adına başvuracağız. Ana kaynaklarımızdan ikincisi ise Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişine ve sonuçlarına değinen roman örnekleri oluşturmaktadır. Bu türe yönelmemizin temel nedeni, tarih araştırmalarında pek kullanılmayan edebî eserlerin toplumsal hafızayı yansıtması özelliğidir. Bu, hem o toplumun bir düşünürü olarak yazarının görüşünü yansıttığı için öyledir hem de yazarın içinden geldiği toplumun politik bilincine ayna tutmasından dolayı öyledir. Edebî metinler eser, yazar ve toplumsal bilinç arasındaki bu etkileşim dolayısıyla politik hafızanın bir bütün olarak değerlendirilmesinde önemli bir araç olma özelliğine sahiptirler (Timur, 1991: 8; Karpat, 1971: 15; Türkeş, 2005: 209). Biz de bu nedenle, Türk edebiyatında I. Dünya Savaşı'na değinen roman örneklerinden hareketle savaşa giriş kararının ve sonuçlarının toplumun ve aydınların bilincindeki etkilerini bir de bu açıdan ele almaya çalışacağız. Bunu yaparken basın arşivinden de yararlanmaya çalışacağız.

Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hatıratlardan yararlanarak savaşa giriş kararı ve sorumluluğu konularının yöneticilerin belleğindeki yansımalarını değerlendirmeye çalışacağız. İkinci bölümde ise aynı konunun toplumsal bilinçteki izlerini, romanlardan ve diğer kaynaklardan hareketle anlamaya çalışacağız.

Karar Vericilerin Penceresinden Savaşa Girişin Gerekliliği

Avrupa devletleri arasında XIX. yüzyılın sonlarına doğru başlayan kamplaşma ortamı ve giderek hızlanan silahlanma yarışı genel savaş ihtimalini giderek kaçınılmaz kılmıştır. XX. yüzyıla girilirken Osmanlı devlet adamları da dâhil olmak üzere herkes savaşın er ya da geç başlayacağı konusunda kesin bir fikre sahipti (İnönü, 2006: 134; Karabekir, 1995a: 28). Osmanlı devlet yöneticileri açısından asıl cevaplanması gereken soru savaş ihtimali karşısında, taraf olma bakımından nasıl bir politika izleneceği idi. Bu konuda tarafsızlık fikrini savunanlar olduğu kadar savaşa girmemeyi Osmanlı Devleti açısından daha tehlikeli bulanlar da vardı.

Savaşa girilmeyip tarafsız kalınmasının Osmanlı Devleti'nin yöneticileri tarafından tehlikeli bulunmasının temel nedeni İstanbul ve boğazlara yönelik bir Rus istilasının güçlü bir olasılık olarak görülmesidir. Savaşa girilmesi kararında doğrudan payları olan dönemin Sadrazamı Sait Halim Paşa, Meclis-i Mebusan Reisi Halil (Menteşe) Bey, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşa gibi isimlerin hatıratına bakıldığında bu kararlarına dair savunmalarını Rus istilası tehlikesine dayandırdıklarını görürüz (Sait Halim Paşa, 2019: 27, 122-123; *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi...*, 2019: 106, 108, 116; Cemal Paşa, 2012: 175-176; Talat Paşa, 2006: 185-186).

İngiltere ve Fransa'nın Rusya'yı frenleyebileceğine inanıldığı için de savaşa İtilaf Devletleri'nin yanında girilmek istenmiştir. Ancak üç kere yapılan ittifak tekliflerinin üçünde de Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri'nden olumsuz yanıt almış ve tarafsız kalması yönünde tavsiyelerle karşılaşmıştır (Cavid Bey, 2014: 186-187; *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi...*, 2019: 112-115; Kaşığıuşun, 2014: 77). Osmanlı yöneticileri tarafsızlık tavsiyelerine uymak karşılığında kapitülasyonların kaldırılmasını ve toprak bütünlüklerinin korunacağına dair teminat istemişlerdir. Ancak İtilaf Devletleri'nin Osmanlı talepleri karşısında takındığı oyalayıcı tutum, özellikle Rusya'nın bu kutupta bulunuyor olması dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne güven vermemiştir. İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin parasını ödediği iki dretnotu teslim etmekten vazgeçmesi de bu güvensizliği perçinlemiştir.

Osmanlı devlet yöneticileri de bu gelişmeler karşısında Osmanlı'nın kendini savunmak amacıyla savaşa girmekten başka seçeneğinin olmadığını, tarafsız kalmanın büyük güçlerin karşısında tümünden savunmasız kalmak anlamına geldiğini iddia etmişlerdir (Talat Paşa, 2006: 179; *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi...*, 2019: 126-127, 132-133; Sait Halim Paşa, 2019: 14). Osmanlı'nın

tarafsız kalabileceğine dair söylemler ise yönetici kadro tarafından makul bulunmamıştır. Cemal Paşa'ya göre tarafsızlığı savunanlar mağlubiyetten sonraki zayıf durumdan hareketle bunu söyleyenlerdir (Cemal Paşa, 2012: 175-176). Sait Halim Paşa'ya göre belki 1914'te İtilaf Devletleri'nin niyeti herkesçe açık görülemiyordu. Ancak savaş sonrası dönemde yaşananlar, bizzat Sevr Antlaşması, Kurtuluş Savaşı gibi gerçekler Osmanlı Devleti'nin ne tür tehlikelerle karşı karşıya olduğunu ve hareketsiz kalmasının varlığı için zararlı olduğunu göstermiştir (Sait Halim Paşa, 2019: 31-32).

Mütareke Dönemi'nde Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin İttihatçıları suçlaması ve yargılaması da Sait Halim Paşa'ya göre anlaşılır bir şey değildir. Diğer devletler savaşa girmelerini meşrulaştırmaya çalışırken bu hükümet İttihatçıları, Osmanlı'yı İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşa sokmakla suçlamıştır. Damat Ferit Paşa siyasi rakipleri olan İttihatçıları yenme, İngiltere ve Fransa'ya hoş görünme kaygısı gütmek yerine savaşa girmenin nedenlerini Avrupa'ya karşı savunsaydı belki de kendisine Sevr Antlaşması gibi bir metin dayatılmayacaktı (Sait Halim Paşa, 2019, s. 42-47).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Mustafa Kemal Paşa da Osmanlı Devleti'nin bu çatışmadan uzak duramayacağını düşünen isimlerden biriydi. Kurtuluş Savaşı yıllarında Heyet-i Temsiliye başkanı olarak Ali Rıza Paşa kabinesi ile yazışmalarında hükümet heyetten I. Dünya Savaşı'na girme kararının alınmasında etkili olanların eleştirilmesini ve sorumlularının cezalandırılması fikrinin desteklenmesini istemiştir. Heyet adına yazılan cevapta Mustafa Kemal Paşa bu konuda hükümet ile farklı bir tutum takınarak savaşa girme kararının yerinde olduğu tezini, Rus tehlikesini ön plana çıkararak savunmuştur. Daha sonra I. TBMM'de de 24 Nisan 1920'de yaptığı bir konuşmasında bu cevabını aynen okumuş ve savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 1336: 21).

Şevket Süreyya Aydemir, savaşa giriş konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın görüşleri ile uyuşmayan bir yorumlama yapmıştır. Savaş başladığı sıralarda Mustafa Kemal Paşa Sofya'da askeri ataşe olarak görev yapmaktaydı ve Aydemir'in anlatımına göre büyükelçi Fethi Okyar'dan İttihat ve Terakki yönetimini savaştan uzak tutmak için onları telkin etmesini istemiştir (Aydemir, 2005: 184). Benzeri biçimde Falih Rıfki Atay da Mustafa Kemal Paşa'nın tarafsızlık politikasını savunduğunu iddia etmiştir (Atay, 2004: 88). Uğur Üçüncü, Mustafa Kemal Paşa'nın savaşa girilmesine karşı olduğuna dair tezleri ileri süren kaynakların hepsinin onun *Nutuk*'u okuduğu 1927 sonrasına ait olduğundan bahseder. Bu nedenle ona atfedilen tarafsızlık görüşünün tartışmalı olduğunu iddia etmektedir. Üçüncü'ye göre Mustafa Kemal Paşa 1927 öncesi söylemlerinde savaşa girmenin, Almanlarla birlikte hareket etmenin zorunluluğundan bahsederken İttihatçıları rakip olarak görmeye başladıktan yani 1927'den sonra bu konudaki tutumunu değiştirmiştir. Bu tarihten sonra İttihatçıları Osmanlı Devleti'ni savaşa sürüklemekle sonra da bırakıp kaçmakla suçlayarak itibarsızlaştırmaya çalışmıştır. Daha sonra bu görüşleri Falih Rıfki Atay,

Şevket Süreyya Aydemir, Salih Bozok gibi çağdaşı olan veya sonraki dönem yazarlar tarafından devam ettirilmiştir (Üçüncü, 2016: 246-247, 251).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosunda yer alıp savaşa girilmiş olmasını savunan bir örnek de Rauf Orbay'dır. I. Dünya Savaşı sırasında gerek cephede gerek siyasi alanda çeşitli görevler almış olan Rauf Orbay¹ savaşa girmenin "zaruri" olduğunu söyleyecek kadar verilen kararı doğru bulmaktadır. Savaşa girmenin baş sorumlusu olarak görülen Enver Paşa'nın vatansever bir insan olduğunu, devleti savaşa sürüklemekle suçlanamayacağını ve Osmanlı Devleti savaşa girmeseydi Rusya'nın Türkiye'ye saldıracağını belirtmiştir. Çünkü Osmanlı'nın tarafsızlığı durumunda Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin gerçekleşmeyeceğini, çarlık rejiminin yıkılmayacağını iddia etmiştir. Çarlık rejimi yıkılmayıp savaşı kazansaydı mutlaka İstanbul'u ve boğazları ele geçirmek için harekete geçirdi. Bu durumda savaşa girmek "katiyen zaruri idi" (Orbay, 2004: 24-25).

Cumhuriyetin bir diğer kurucu ismi olan ve I. Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Suriye cephelerinde görev yapmış olan² İsmet (İnönü) Paşa da hatıralarında savaşa bir emrivaki ile girildiğini söylemiştir. Ona göre Osmanlı Devleti tarafsız kalılabilecek bir savaşa yanlıs ve zayıf saflarda girmiştir (İnönü, 2006: 96-97, 137).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosundaki bir diğer isim olan Kâzım Karabekir de savaştan uzak durulması konusunda gerekli uyarıları zamanında yaptığını dile getirmiştir. Savaş başlamadan önce İstihbarat Şube Müdür Yardımcısı olarak görev yapmakta olan³ Kâzım Karabekir'e göre Rusların boğazları ve İstanbul'u ele geçirme niyetlerine karşı izlenebilecek en etkili politika, savaşın ilk aylarında uygulanmış olan silahlı tarafsızlık politikasıydı (Karabekir, 1995a: 29, 88-91).

Zorunlu Tercih: Almanya ile İttifak

İtilaf Devletleri ile girişilen ittifak denemelerinin başarısızlıkla sonuçlanması Osmanlı Devleti'ni Almanya ile ittifak yapmaya itmiştir. Daha sonra yoğun eleştirilere uğrayan bu ittifakın temelini 2 Ağustos 1914'te Sait Halim Paşa yalısında gizli olarak imzalanan Osmanlı-Alman ittifak anlaşması meydana getirmektedir (Aydemir, 1986: 518). Anlaşmayı taraflar adına Sait Halim Paşa ile Alman büyükelçisi Baron Von Wangenheim imzalamışsa da burada bulunan Osmanlı yöneticilerinin hepsi; Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Bey, Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey de bu anlaşmanın mimarları olarak

1 Özgeçmiş için bkz. "Hüseyin Rauf (Orbay) (1880-1964)", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/huseyin-rauf-orbay-1880-1964/> (Erişim Tarihi: 23.09.2022)

2 Özgeçmiş için bkz. "İsmet Paşa (İnönü) (1884 - 1973)", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ismet-pasa-inonu-1884-1973/> (ET. 23.09.2022)

3 Özgeçmiş için bkz. "Kâzım Karabekir (1882 - 1948)", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kazim-karabekir-1882-1948/> (ET. 25.09.2022)

sorumlu tutulmaktadırlar. Anlaşmanın imzası sürecinde sadece bu isimlerin bulunması, kabinenin onayına bir emrivaki şeklinde sunulması sürecin ilerleyişinin sağlıklı olduğuna dayanak olarak gösterilmektedir (Aydemir, 1986: 517-519). Ancak sonuç ne olursa olsun ittifakın mimarı olan isimler, bunu devletin varlığı için atılması kaçınılmaz olan bir adım olarak değerlendirmişlerdir (Talat Paşa, 2006: 176, 186; Aydemir, 1985: 19-20). Rus tehlikesi karşısında yalnız kalmaktansa savaşı kazanacağına inandıkları Almanya ile ittifak yapmayı daha tercih edilir bulmuşlardır (Cemal Paşa, 2012: 158-159, 163; *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi...*, 2019: 115-116; Sait Halim Paşa, 2019: 14).

Dönemin Maliye Nazırı Cavid Bey kabinede olduğu halde anlaşmadan sonradan haberdar olmuş ve ittifak konusunda olumsuz tavır takınmıştır. Cavid Bey Almanya Rusya ile savaşa tutuşmuşken Almanların yanında hareket edilmesini başarısız bir siyasi hamle olarak değerlendirir. Çünkü ona göre Almanlar savaştan galip çıkacak olsalar Osmanlı Devleti'ne zarar veremezlerdi. Ancak Almanya yenilirse Ruslar Osmanlı Devleti'ne saldıracaktı. Cavid Bey bu nedenlerle sorumluluğa ortak olamayacağını her fırsatta İttihat ve Terakki liderlerine söylemiştir (Cavid Bey, 2015: 613-615).

Kâzım Karabekir, o dönemde kendisinden gizlendiği ve bazı eksiklikleri olduğunu düşündüğü halde ittifak konusundaki fikrinin olumlu olduğunu belirtir. Osmanlı Devleti tarafsızlığını koruyabileceği bir ilişki kurup Almanlardan sağlayabileceği maddi imkânları sağlayabilseydi ittifak yararlı olabilirdi. Karabekir bu görüşünü Rus tehlikesine karşı boğazların savunması için başka şansları olmadığı tezine dayandırmıştır (Karabekir, 1995a: 79, 89-90). Ancak İsmet İnönü ise hatıralarında ittifakın imzalanmasına tümenden karşı olduğunu söylemiştir. İmzalandıktan sonra da yapabilecekleri tek şeyin savaşa girilmemesini ümit etmek olduğunu belirtmektedir (İnönü, 2006: 93). Benzer bir yaklaşım, yukarıda belirttiğimiz üzere tartışmalı olmakla birlikte Şevket Süreyya Aydemir ve Falih Rıfki Atay tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya da atfedilmiştir (Aydemir, 2005: 188; *Atatürk'ün Anıları*, T.Y.: 13). Ancak onaylamadıkları, o dönemde yetki mekanizmasına etki edemedikleri için engel de olmadıkları bu ittifak Osmanlı Devleti'nin adım adım savaşa girişinin ilk aşamasını oluşturmuştur.

İttifak imzalandıktan sonra Almanya ve Avusturya-Macaristan elçileri Osmanlı Devleti'ni yanlarında savaşa çekmek için baskı yapmaya başlamışlardır. Sait Halim Paşa seferberlik hazırlıklarının uzunluğundan bahsedip bu baskıları savuşturmaya çalışsa da başarılı olamamıştır (Sait Halim Paşa, 2019: 17-18). Sait Halim Paşa'nın temel argümanı asker sevkياتının çoğunlukla Karadeniz üzerinden yapılacağı, aceleye getirilmiş bir savaş ilanının "kendilerini bu mühim yoldan mahrum bırakacağı ve seferberliği oldukça geciktireceği" şeklindeydi. Çünkü "kısa süre önce Edirne'yi ele geçiren", "gözü Türkiye'de olan" Bulgaristan'dan bir saldırı gelmesinden endişe ediliyordu. Ancak Almanya Goben ve Breslau gemilerinin Karadeniz'deki güvenliğini sağlamaya

yeteceğinden söz ederek ileride Osmanlı'nın savaşa girmesinde başrolü oynayacak olan bu iki geminin Osmanlı kara sularında gezinmesinin alt yapısını da oluşturmuşlardı. Her ne kadar Sait Halim Paşa'nın olumsuz yanıtında bir değişme olmamışsa da Almanların ısrarcı tutumlarında da bir farklılık olmuştur (Sait Halim Paşa, 2019: 19).

Planlı Kaos ve Savaşa Giriş: Karadeniz Baskını

Almanya ile ittifakın imzalandığı 2 Ağustos 1914'te Osmanlı'da genel seferberlik ilan edilmiş, aynı gün Meclis-i Mebusan, Padişah Mehmet Reşat'ın mecliste okunan iradesiyle sonraki toplantı devresine (1914 Kasım'a) kadar tatil edilmiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1330: 662-663). Bu noktadan sonra ülke idaresinin kontrolü tamamıyla, geçici kanunlarla ülkeyi idare edecek olan kabineye geçmişti. Çünkü Kanûn-u Esasî'nin 36. maddesi, meclisin toplantı halinde olmadığı zamanlarda ülke yönetimi ile ilgili acil durumlar söz konusu olursa hükümete geçici kanun düzenleme yetkisi veriyordu (Erdem, 1982: 6).

Bu durumda Alman kontrolündeki Goben ve Breslau gemilerinin Osmanlı sınırlarında gezinmesiyle başlayıp Karadeniz Baskını'na kadar uzanan kritik süreç Meclis-i Mebusan'ın tatilde olduğu, hükümetin ülke idaresinde kontrolü ele aldığı bir ortamda yaşanmıştır.

Kâzım Karabekir Meclis-i Mebusan'ın böylesi bir kritik dönemde tatil edilmesinin, tatil iradesi karşısında mebusların sessiz kalmasının meşrutiyet yönetimiyle bağdaşmadığını söylemiş ve durumu eleştirmiştir. Ona göre hükümet böyle kritik bir dönemde meclisi kapatmak için acele ediyor, Başkan Halil (Menteşe) Bey de dahil olmak üzere Meclis-i Mebusan üyeleri, tepki göstermeleri gerekirken tatil kararını destekliyorlardı. Kanûn-u Esasî savaş ve barış ilan etme yetkisini padişaha vermiş olabilirdi ancak meclisin tatil edilerek bu süreçte devre dışı bırakılması yine de doğru bir karar değildi (Karabekir, 1995b: 22-27).

Şevket Süreyya Aydemir, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinde önemli bir rol oynayan Goben ve Breslau gemilerinin Osmanlı sularına girmesinden itibaren başlayan sürecin Enver Paşa'nın kontrolünde ilerlediğini ileri sürmüştür. Ona göre Alman makamlarına gemilerinin gerektiğinde Osmanlı'ya sığınması konusunda gerekli izni Enver Paşa vermiştir (Aydemir, 1986: 534-535). Aydemir'e göre bu izin sadrazamdan ve bakanlardan habersiz verilmiştir. Enver Paşa Goben ve Breslau adlı gemilerin Osmanlı sularına girişini Sait Halim Paşa'nın evinde Cavit Bey, Talat Paşa ve Halil Mentеше'nin olduğu bir sırada şakayla karışık bir tavırla, "bir oğlumuz oldu" cümlesiyle arkadaşlarına haber vermiştir (Aydemir, 1986: 536; 2005: 189; Sait Halim Paşa, 2019: 21; Cemal Paşa: 2012, s. 168).

gemilerin ya uluslar arası hukuka göre silahsızlandırılması ya da Osmanlı sularını terk etmeye zorlanmaları yönünde olmuştur. Sadrazam Sait Halim Paşa bunu Alman elçisi Vangenheim'a aktardığında aldığı yanıt, Almanya'nın Rusya ile birleşerek Osmanlı'yı paylaşması tehdidi olmuştur (Cavid Bey, 2015: 618). Yani Alman elçisi Almanya'nın o sırada savaş halinde olduğu Rusya ile birleşerek kendi müttefiki olan Osmanlı Devleti'ni paylaşma tehdidinde bulunmuştu. Mevcut politik durum düşünüldüğünde, imzalanan ittifak gereğince Almanya Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı korumakla yükümlü idi (Aydemir, 1986: 537). Alman elçisinin belki de anlık bir durum olarak görülebilecek bu çıkışı yine de Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni koruma konusunda ittifaka ne kadar sadık kalabileceğine dair soru işaretleri de barındırmaktaydı.

Gemilerin yol açtığı gerilime çözüm aranırken Halil Menteşe görüşü olarak gemilerin satın alınmış gibi yapılmasını önermiştir (*Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi...*, 2019: 118). Bu fikri Alman elçisine kabul ettirdikten sonra gazetelere bu iki zırhlının 80 milyon marka satın alındığı ilan edilerek sorun çözüme bağlanmıştır (Cavid Bey, 2015: 618). İtilaf Devletleri satın alma şeklinde duyurulan bu olayı büyütmeyle gemi olayını görmezden gelmişlerse de süreç burada noktalanmamıştır (Aydemir, 1986: 537).

Almanlar, gemilerin satın alınmış gibi yapılmasına gemileri komuta eden Amiral Souchon'un Osmanlı askerî hizmetine kabul edilmesi şartı ile razı olmuşlardı. Souchon'un Osmanlı askerî hizmetine alındığına dair padişah iradesi yayınlandıktan sonra *Yavuz* ve *Midilli* isimlerini almış olan Goben ve Breslau 16 Ağustos 1914'te İstanbul'a gelerek İstanbul Limanı'na demirlediler (Cemal Paşa, 2012: 170, 188; Aydemir, 2005: 188). Amiral Souchon'un emrine verilen ve *Yavuz* ve *Midilli*'nin de dahil olduğu Osmanlı donanmasına ait bazı birlikler Karadeniz'de 29 Ekim 1914'te boğaz açıklarında Rus gemileri ile çatışmaya girmiştir. Bu çatışmalarda Rus gemilerinden biri batırılır biri de hasar alır ve mürettebatın bir kısmı esir alınır. Devamında da Rus sahillerindeki Odesa, Sivastopol, Novorosisk gibi şehirler *Yavuz* ve *Midilli* tarafından bombalanır (Sait Halim Paşa, 2019: 35-36).

Kendiliğinden gelişmiş gibi görünen ve *Karadeniz Baskını* olarak adlandırılan bu olay Cavit Bey'e göre; Enver, Talat ve Cemal paşaların bilgisi dahilinde, planlı bir şekilde meydana getirilmiştir. Savaşa girilmesinde istekli olan bu kadro süreci hızlandırmak için Almanya ile birlikte böyle bir süreci bilerek ve isteyerek tasarlamışlardır (Cavid Bey, 2015: 671-673). Nitekim daha sonra ortaya çıkan belgeler de Enver Paşa'nın Osmanlı donanmasına Rus gemilerini gördükleri yerde, savaş ilan etmeksizin vurmaları yönünde bir emri olduğunu göstermektedir (Aydemir, 1986: 563; Ögün, 2013: 93). O dönemde İstihbarat Şube Müdür Yardımcısı olarak orduda görev yapan Kazım Karabekir de savaşa giriş konusunda bu üç ismin planlı bir işleyiş tasarladıklarını ve bunu Türk Erkân-ı Harbiyesinden dahi gizli tuttuklarını iddia etmiştir (Karabekir 1995b: 280).

Karadeniz'deki olayların bu üç ismin bilgisi dahilinde gerçekleştiğini düşünen Sait Halim Paşa istifa ederek tepkisini ortaya koymuştur. Ancak bu isimler sadrazamın evine gelerek yeminler etmek yoluyla olaylardan haberdar olmadıklarını söylemiş, onu istifadan vazgeçirmeye çalışmışlardır. Sadrazam da hasar gören tarafsızlık politikasının tamir edilmesi için çaba gösterilmesi şartıyla istifasını geri almıştır. Ancak İtilaf Devletleri nezdinde girilen bütün tamir çabaları sonuçsuz kalmış, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı ile beraber geri dönülmez bir sürece girilmiştir (Sait Halim Paşa, 2019: 38-39; *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi...*, 2019: 139-143; Talat Paşa, 2006: 184-186).

1 Kasım 1914'te toplanan hükümet savaş durumunu kabul etmek zorunda kalmış, üçlü itilafa savaş ilanını öngören bir kararname bakanların imzasına sunulmuştur. İmzadan kaçınan üç bakan bu toplantıda istifa etmişlerdir (Cemal Paşa, 2012: 182). İstifa eden isimler ve kabineden savaş kararı çıkacağını tahmin ettiği için hastalık bahanesiyle toplantıya katılmayan Maliye Nazırı Cavid Bey dışındaki bakanlar kararnameyi imzaladılar. Cavid Bey de daha sonra ittifakı en başından beri onaylamadığı ve savaşa girmenin sorumluluğuna ortak olmak istemediği için, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden gelen bütün baskı ve tehditlere rağmen bakanlık görevinden istifa etmiştir (Cavid Bey, 2015: 680-683).

Savaş kararı ile beraber basın üzerinde sürmekte olan sansür uygulaması daha da ağırlaştırılmış, savaş karşıtı yayınlar yapmak imkânsız hale getirilmiştir (Öğün, 2013: 103-104). Hatta savaş karşıtları vatana ihanet suçlamalarına maruz kalmışlardır (Cemal Paşa, 2012: 183; *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi...*, 2019: 137; Cavid Bey, 2015: 683). Padişah Mehmet Reşat'ın kabinenin aldığı savaş kararını 11 Kasım 1914'te onaylamasıyla Karadeniz olayından sonra ülkeye genelinde görülen savaş taraftarlığı ve sevinç dalgası yükselişe geçmiştir (Öğün, 2013: 106; Cavid Bey, 2015: 673).

Politik Hafızada Savaşa Girmenin Sorumluluğu

Karadeniz Baskını gerçekleştiğinde yaşanan sevinç biraz da dâhil olunan tarafın galip geleceğine duyulan inançtan kaynaklanmaktaydı. Dönemin basınında gerek baskından önce gerek baskından sonra Almanların Batı Cephesi'nde başarılı bir ilerleme gösterdiklerine dair haberlere sıklıkla yer verilmekteydi.⁴ Aynı şekilde 2 Ağustos'ta ilan edilmiş olan genel seferberliğe dair yapılan haberlerde de olumlu bir dil kullanılmıştır. Askerlik şubelerine başvuruların ihtiyacın çok üstünde olduğu, Balkan yenilgisinden iyi dersler çıkarıldığı söyleniyordu (Türkiye'de Seferberlik, 1914). Benzer üslubu Osmanlı'nın

4 Örneğin bkz. "Avrupa'da Umumi Harb", *Tanin*, 27 Ağustos 1914, s. 1; "Alman Teyyareleri Paris Üzerinde", *İkdam*, 2 Eylül 1914, s. 1; "Almanlar Her Tarafta İlerliyor", *İkdam*, 2 Eylül 1914, s. 2; "Alman ve Avusturyalıların Şenliği", *İkdam*, 4 Eylül 1914, s. 1; "Fransızların Hezimetini Resmen Teyit Olunuyor", *İkdam*, 4 Eylül 1914, s. 2; "Alman Muvaffakiyeti", *Tercüman-ı Hakikat*, 13 Kasım 1914, s. 1; "Avusturyalıların Muzafferiyeti", *Tercüman-ı Hakikat*, 17 Kasım 1914, s. 1.

karasularına girerek savaşa sürüklenmesine neden olan Goben ve Breslau'a ilişkin haberlerde de izlemek mümkündür (Gözbebeğimiz "Yavuz", 1914).

Karadeniz olayından sonra, olası bir savaş durumunda Osmanlı'nın hem karada hem denizde galip geleceğine dair beyanatlar basında görünmeye başlamıştır (Türkiye'nin Muzafferiyeti, 1914). Durum böyle olunca Padişah Mehmet Reşat'ın 11 Kasım 1914'te ilan ettiği cihad-ı ekber basın ve toplum nezdinde olumlu karşılık bulmuştur. Cihat ilanı dünyadaki tüm Müslümanların birleşip kendilerini her fırsatta ezen düşmanlarına gereken dersi vermeleri için bir şans diye sunulmuştur (Cihad-ı Ekber ve Tesirâtı, 1914). Cihat ilanı dolayısıyla yapılan sevinç mitingleri kamuoyunun genel eğiliminin savaşa destek vermek yönünde olduğunu göstermektedir.⁵ Müttefik ülkelerin kamuoyundan gelen destek haberleri de savaş havayı yanlısı pekiştiriyordu. Örneğin Viyana basınında cihat ilanı ile beraber Osmanlı Devleti'nin yeni bir kahramanlık devresine girdiği söyleniyordu (Cihad-ı Ekber, 1914).

Savaşa girerken yaşanan bu coşku yaşanan ilk zorluklarla beraber sönmeye başlayacaktır (Koroğlu, 2004: 169). Savaşın yenilgiyle sonuçlanması ile beraber zaten rüzgar tersine esmeye başlayacak baştaki coşkunun yerini İttihatçılara yönelik kızgınlık ve nefret alacaktır. Kamuoyunda yenilginin sorumluluğu tamamen İttihatçılara yüklenerek onların yargılanması konusunda bir eğilim ortaya çıkmış, onlara engel olmadığı için padişah Mehmet Reşat da eleştirilmeye başlanmıştır (Hükümet, 1918; İttihatçılar ve Hissiyat-ı Milliye, 1918). Öyle ki bazı basın çevreleri kamuoyunda görülen bu hızlı tavır değişikliğini eleştirmiştir. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi bu tavır değişimini "zamaneperestlik" olarak adlandırmıştır. Herkesin bu savaşı başlarda milli savaş olarak görüp yenilgiyle sonuçlanması üzerine savaş karşıtı kesilmesi gazetesinin şiddetli eleştirilerine konu olmuştur (Zamaneperestlik, 1918). Kamuoyundaki İttihatçı karşıtlığı ise özellikle Enver, Talat ve Cemal paşalar ile bazı İttihatçı ileri gelenlerin yurt dışına kaçmaları ile tırmanışa geçmeye başlamıştır (Demirbaş, 2002: 135).

Mütarekenin imzalanmasından sonra İttihatçıların savaşa giriş kararı ve savaş sırasında yol açtıkları hasarlar dolayısıyla yargılanmalarına yönelik bazı teşebbüsler de ortaya çıkmıştır. Bunların ilki savaş döneminde yürütme erkini elinde bulunduran Sait Halim Paşa ve Talat Paşa kabinelerinin Meclis-i Mebusan'da Divan-ı Âli sorgulamalarına tabi tutulmasıdır. 9 Kasım 1918'de başlayan ve savaşa girme kararından Almanlarla ittifak imzalanmasına kadar birçok konuda dönemin bakanlarını sorgulamayı hedefleyen bu süreç padişah Vahdettin'in 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ı feshetmesi nedeniyle sonuçsuz kalmıştır (Müezzinoğlu, 2015: 122). Bunun üzerine artan baskılar dolayısıyla ortaya çıkan Divan-ı Harb-i Örfi yargılamaları da daha çok İttihatçı

5 Örneğin bkz. "Muazzam Bir Miting", *İkdam*, 13 Kasım 1914, s. 2; "İstanbul'da Tezahürat-ı Vatanperverane", *İkdam*, 13 Kasım 1914, s. 2; "Dünkü İhtifal-ı Muhteşem", *İkdam*, 15 Kasım 1914, s. 2; "Dünkü ve Bugünkü Tezahürat", *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Kasım 1914, s. 1.

karşıtı çevrelerin özellikle Damat Ferit Paşa Hükümeti eliyle intikam alma aracına dönüşmüş, ceza verilen kişiler de savaşa girişin sorumluluğundan değil Ermeni Tehcirindeki görev kusurlarından dolayı cezalandırılmışlardır (Ata, 2004: 308-319; Akın, 2014: 67, 77, 144).

Savaşa girme kararının ve sonuçlarının hukuksal zeminde sağlıklı bir muhasebesi yapılmamıştır. Konu gerek Mütareke Dönemi'nde Divan-ı Âli ve Divan-ı Harb-i Örfî gerekse Erken Cumhuriyet Dönemi'nde 1926 sonrası İstiklal Mahkemeleri yargılamalarında daha çok politik bir argüman olarak işlenmiştir (Savaşal Savran, 2006: 66-77).

Savaşa girmenin gerekliliği ve sorumluluğuna dair zihinsel bir hesaplaşma da yeterince yapılamamış görünmektedir. Edebiyat cephesini baz alarak bir değerlendirme yaptığımızda bu durum daha somut olarak görülür. Örneğin I. Dünya Savaşı yıllarında yazılan romanların ele aldığı konular genellikle bireyseldir. Gerek sansür uygulamasının gerekse cephelerden gelen felaket haberlerinin yazarları savaş konusunu ele almaktan uzaklaştırdığı düşünülmektedir. Bu konuya değinen roman örnekleri savaştan sonra görülmeye başlanmıştır (Yılmaz, 2020: 113). Var olan örnekler de çoğunlukla cephe bazlı olarak olayı ele alan örneklerdir (Ercilasun, 2014: 247-248). Savaşa girmenin gerekliliğine ve sorumluluğuna dair izler aradığımızda karşımıza çıkan değerlendirmeler sınırlıdır. Bu sınırlı örnekler özellikle birkaç ana temada konuya yaklaşmışlardır. Bunlardan birisi savaşın Osmanlı Devleti'nin çöküşündeki payı ve İttihatçıların bu konudaki sorumluluklarıdır. Bir başka tema ise savaş sırasında yaşanan; Ermeni Tehciri, haksız zenginleşmeler vb. konulara dair sorumluluklardır. Ayrıca savaştan sonraki Kurtuluş Savaşı ve yeni devletin belirme süreci de bu tartışma alanları arasındaki yerini kaçınılmaz olarak almıştır.

Osmanlı Devleti'nin Çöküşü Bakımından Birinci Dünya Savaşı'nın Politik Hafızaya Yansımaları

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin I. Dünya Savaşı'na katılma konusundaki istekli tutumunun arkasında halen devam eden fetihçi devlet refleksinin etkisi yadsınamayacak bir gerçektir. Turancılık düşüncesi buna örnek gösterilebilir. Aynı zamanda kaybedilen yerleri geri almak arzusu da bunla ilişkili bir durumdur. Ancak yeni yerler kazanmak isterken eldekileri de kaybetmesi, arkasından Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesi edebiyat dünyasının dikkatleri çektiği ilk alandır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Sahnenin Dışındakiler* romanında Avrupa'da eğitim görmüş olan tarih öğretmeni İhsan okulda Balkan Harbi'nin intikamını almak üzerine marş söyleyen öğrencileri duyunca bunu "lüzumsuz" ve topluma zarar veren bir duygusal tutum olduğunu öğrencilerine anlatacaktır. Çünkü Osmanlı Devleti "iki yüzyıldan beri, alalım düşmandan eski yerleri... diyerek yaşıyor[...] ve mütemadiyen kaybediyor"du (Tanpınar, T.Y.: 55). Oysa İhsan'a

göre Osmanlı Devleti için “asıl gidilmesi lazım gelen yol” zararlarını telafi etmek peşinde koşmak değil çalışıp gelişmektir (Tanpınar, T.Y.: 145). Ama İhsan’ın temenni ettiği üzere duygusal hareket tarzından vazgeçmek bir anda mümkün olmayacak, Balkan yenilgisinin sıcaklığı devam ederken Osmanlı Devleti kendini I. Dünya Savaşı’nda bulacaktır (Tanpınar, T.Y.: 55). İhsan’ın sözünü ettiği sürekli kaybetme durumu burada da değişmeyecek ve sonuçta Anadolu işgal edilecektir. “Asıl sahne” olarak kabul edilen Anadolu’da Milli Mücadele sürerken “sahnenin dışında”ki İstanbul kendi kabuğuna çekilip bir zevk ve eğlence uykusuna dalmıştır. Bir yandan “divaniharp kararları birbiri peşinden en büyük haksızlıkları yaparken” bir yandan da sahnenin dışında kalan aydınlar Anadolu’da sürdürülen mücadele üzerinden geçmişin hesaplaşmasına girişirler (Tanpınar, T.Y.: 167, 300). İttihatçılara ve Milli Mücadele’ye karşı olan Arif Bey Milli Mücadele yanlısı İhsan’la tartışırken milletin barış ve sükûnete ihtiyaç duyduğunu, maceradan “bıktığını” söyleyecektir. Ona göre altı asırlık büyük devleti yıkan İttihatçılar “şimdi de elde kalanı mahvetmek istiyor”lardı (Tanpınar, T.Y.: 168). Romanın başında savaş karşıtı olarak görünen İhsan şimdi ise mücadelenin mecburi olduğunu söyleyerek durumu savunacaktır. Ama Arif Bey’in gözünde İttihatçılar “hürriyet, hürriyet” diyerek “bu milleti batır”mışlardır. Onun gözünde Milli Mücadele, İttihatçıların yeni bir “sergüzeşt”inden başka bir şey değildir (Tanpınar, T.Y.: 169). Burada Arif Bey’in gözlemlerinde dikkat çeken noktalardan biri ülkeyi I. Dünya Savaşı’na sokan İttihatçılarla Milli Mücadele’yi yürüten kadroyu birbirinin devamı olarak görmesidir. Benzeri bir tespiti Hasan İzzettin Dinamo’nun *Kutsal İsyan* romanında da görürüz. Dinamo, Talat Paşa’nın ağzından “biraz da bırakalım, mutedillerimiz idare etsin memleketi” dedirterek tarihsel alanda varlığı kabul edilen bu devamlılığı⁶ tekrar etmiş olur (Dinamo, 1990: 15).

Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*’nda romanın, sonradan Milli Mücadele’yi destekleyecek olan kahramanı Kamil Bey’in ağzından savaşa girişin gereksizliğini işler. Kamil Bey’in beklentisi büyük güçler bu savaşta çarpışırken Osmanlı Devleti’nin de tarafsız kalarak toparlanmasıdır (Kemal Tahir, 1992: 9). Ama öyle olmamış, “bir sandal ismarlamaya gücü yetmeyecek kadar yoksul” ve “temelleri birkaç yüzyıldır çatırdayan” Osmanlı Devleti Almanlardan iki gemi satın almış gibi gösterilerek “Almanya’nın yağma savaşına” sokulmuştur (Kemal Tahir, 1992: 10, 118). Yenilgiden sonra İstanbul’da gözlemlenen eğlence odaklı yaşam tarzı Kemal Tahir’in mütareke sonrası için siyasi olarak vurguladığı “çöküş”ün ahlaki yozlaşma ayağını temsil eder (Kemal Tahir, 1992: 7, 35, 37, 56, 114, 279, 421; Kemal Tahir, 2005a: 287, 333). Savaşın sonra omuzlarında “artık apolet değil, yenilginin suçunu” taşıyan İttihatçılar yaşanan çöküşün baş sorumlusudur (Kemal Tahir, 2005b: 33). Çünkü onlar millettten öyle bir talep gelmediği halde daha kendilerinin bile ne anlama

6 Bu konu hakkında bkz.: Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çev: Nüzhet Salihoglu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003; Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev: Farmagül Berktaş Baltalı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

geldiğini bilmedikleri “hürriyet” ile çökmekte olan devleti kurtarabileceklerine inanmışlardı. Ancak kendilerini iktidarda bulduklarında ne bir programları ne de bir kadroları vardı. Savaşa giriş kararıyla bu programsız iktidar devresi çöküşle sonuçlanmıştır (Kemal Tahir, 2005b: 137-139).

Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak* romanında Abdülhamit döneminin eski bürokratlarından Naim Efendi ve konağı son demlerini yaşamakta olan Osmanlı Devleti'ni temsil etmektedirler. Romanın İstibdat Dönemi'nden başlayan zaman çizelgesinde son nokta I. Dünya Savaşı'dır. Bu savaş aynı zamanda Naim Efendi'nin en zayıf anı olup artık tek tük kalmış olan Osmanlı konaklarından biri olan konağının “hafif bir ökçe darbesiyle temellerinden” yıkıldığı andır (Karaosmanoğlu, 2011: 166-167). Bu yıkılışın sorumlusu yine Naim Efendi ve onun gibilerdir. Tanzimat Fermanı ile başlayan yenileşme hareketi kendine mahsus bir çizgide ilerlerken sonradan yörüngesinden saparak milli olmak özelliğini kaybetti (Karaosmanoğlu, 2011: 10; 1991: 147). Bu da imparatorluğun çöküşü de dahil birçok felakete sebep oldu. Sebebi de yolundan sapan yenileşmenin ürettiği yeni insan tipidir (Karaosmanoğlu, 2011: 167). Yakup Kadri'nin değerlendirmelerinde Osmanlı Devleti'nin çöküşü daha uzun vadeli bir sürecin sonucu olarak yorumlanmakta ve romanında açıkça ifade etmese de İttihatçılar da süregelen yanlışları tekrar ettikleri için bu genel değerlendirmenin bir parçası gibi görünmektedir.

Mithat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul* romanında aslında imparatorluğun kaderine etki edecek kadar İttihatçıların arasında olan ve onları her defasında savunan Adnan, savaşın başlarında bu konumunu hala korumaktadır. İttihatçı karşıtı Hidayet'in Trablusgarp'ın kaybedilmiş olmasını partisine fatura etmesine karşılık hiddetlenerek Bosna-Hersek ve Trablusgarp'ın esasen Abdülhamit zamanında kaybedildiğini iddia ederek partisini savunmuştur. Abdülhamit Dönemi'nde Trablusgarp'taki İtalyan yatırımlarının yaygınlığını bu görüşüne dayanak yapmıştır (Kuntay, 2013: 400-402). Fakat savaş bitip İttihatçılar sokakta dolaşamaz olunca ya da dolaşabilenlere selam verilmez olunca Adnan da iç dünyasında partisine sırt çevirecek, Sevr Barış Antlaşması da dahil yaşanan felaketlerden partisini sorumlu tutacaktır. Ancak iç dünyasındaki bu hesaplaşmanın dile dökülmesi ve Ankara'da sürmekte olan Milli Mücadele'ye katılması için kendisine davet gönderilmesini bekleyecektir. Oradan davet gelse Adnan siyasi olarak çözülmeye hazırdır (Kuntay, 2013: 520, 556-557).

İttihatçıların sahneden silinen kesimini temsil eden Adnan'ın hayatı savaştan sonra bir yoksullaşma ve yalnızlaşma hikâyesidir (Kuntay, 2013: 520). Büyük bir umutla giderek güç merkezi haline gelmekte olan Ankara'nın kendisini de davet etmesini beklese de umduğu çağrı bir türlü gerçekleşmez. Lozan imzalanıp sular durulduğunda bile bekleyişi devam eder. Bekleyiş sürdükçe de Ankara'ya düşman kesilmeye başlayacaktır (Kuntay, 2013: 556-570). Hatta Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra bir gün İstanbul'da karşılaştığı

ve Ankara'yı temsil eden bir "kalpaklı", "... Vekili M. E. Bey" ile "hesaplaşma" üzerine bir tartışmaya girmiştir. Aslında kendisinin Ankara'ya çağrılmamış olmasına içerlemiş olsa da, bunu Ankara'ya "ne Enver'i çağırınız ne Cemal'i" diyerek tepkisini dolaylı da olsa gösterecektir. Ayrıca bu konuşmada "kalpaklı"yı "bu millet sizden bir gün hesap soracak"tır diyerek tehdit etmiştir. Kalpaklı ise milletin kendilerine olsa olsa "üç kıtalı vatan haritasından" bir parça dahi kurtaramayan İttihatçılara hesap sormadıkları için kızabileceğini söyleyerek imparatorluğun çöküşünü tamamen İttihatçılara mal eden bir yaklaşımla cevap vermiştir (Kuntay, 2013: 657-658).

Bazı eserlerde Milli Mücadele'yi yürüten kadro ile eski İttihatçı kadro arasındaki devamlılığa yapılan vurgu da kayda değerdir. Örneğin Ahmet Hamdi Tanpınar, Hasan İzzettin Dinamo, Mithat Cemal Kuntay gibi isimlerin eserlerinde bu devamlılık vardır. Ancak bu devamlılık sergilenirken kalanların kaçanların hatalarına ortak edilmemesine dikkat edildiği de rahatlıkla gözlemlenebilir.

İster yeni kadro ile eski kadro arasındaki devamlılığı öne çıkarsın ister çıkarmanın incelenen eserlerin genelinde işgal koşulları ele alınırken Ankara'nın kurtuluşun olduğu kadar kuruluşun da merkezi olarak selamlandığını görürüz. Ankara eski rejimden ayrışan, eski kadronun hatalarını tekrar etmeyeceği umulan yeni bir umut ışığıdır (Karaosmanoğlu, 2018a: 259; 2011, 168; Kemal Tahir, 1992: 189, 346; Kemal Tahir, 2005b: 168; Kuntay, 2013: 566-568; Tanpınar, T.Y.: 167, 170). Ancak roman dinamiklerini takip etmeye devam ettiğimizde Ankara'yı umut ışığı olarak gören yazarların, bir yerden sonra burada toplanan eski çıkar gruplarının giderek çekirdek kadroyu sarak hedeflerinden uzaklaştırdığı yönünde bir kaniya vardıklarını görürüz. Bir bakıma İstanbul'da yok olan eski rejim Ankara'da yeniden kurulmuş gibidir (Karaosmanoğlu, 1991: 17, 181; Kemal Tahir, 1973: 102-103; Tanpınar, T.Y.: 169).

Savaş Sırasında Yaşanan Olayların Sorumluluğu Bakımından Birinci Dünya Savaşı'nın Politik Hafızaya Yansımaları

Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra gerçekleşen Divan-ı Harp yargulamalarında odak noktasındaki konu Ermeni Tehciri sırasında yaşanan gelişmelerdir. Yargılanıp cezalandırılanlar yukarıda da belirttiğimiz üzere bu konudan dolayı sorumlu tutulanlardır. Sürecin iç siyasi hesaplaşmaya dönüşmesi ise bu konunun da sağlıklı bir şekilde tartışılmasına engel olmuştur. Savaş sırasında elde ettikleri haksız kazançlarla zenginleşenler, askerî idare bakımından varsa hata işleyenler vb. konular hukuksal veya siyasi olarak yeterince gündeme gelememiştir. Edebiyat aracılığıyla yakaladığımız görüntüler ise farklılıklar sergilemektedir.

Örneğin Ahmet Hamdi Tanpınar romanında işgal İstanbul'unu anlatırken "divanîharp kararları birbiri peşinden en büyük haksızlıkları yaparken" gibi bir ifade kullanarak konuya bakışına dair işaret de vermiş olur (Tanpınar, T.Y.:

300). Halide Edip Adivar *Ateşten Gömlek* romanında Peyami'nin ağzından İstanbul'un mütarekenin ilk günlerindeki karamsar ve kendi kabuğuna çekilmiş ruh halini özetlerken kahramanına savaştan bıkmış olan halkın niçin şimdi sevinmediği sorusunu sordurur ve cevabını da ona söyler: "Harpte akan beyhude kanları mı, yoksa Mütarekenin İstanbul'da karıştıracağı, saçacağı dahilî çirkefi [...] mi düşünüyor" (Adivar, 2009: 28)? Adivar, harpte akan kanların "beyhude" akıtılmış olmasına dair bir sorumlu arayışına ise girmez. Tam aksine 1921'de yayımladığı romanında, İstanbul'da esen İttihatçı karşıtı rüzgara rağmen romanın olumlu kahramanlarından biri olan Ayşe'nin ağzından onların sorumluluğuna dair yorumlara sert cevaplar verir. Avrupa devletlerinin kendilerine karşı savaştığı için Osmanlı Devleti'ni suçlayamayacağını ve yargılayamayacağını söyler. "Ne zamandan beri ve hangi milletle harp edilir de mağlûp olduğu zaman ona katil denilir." Sonra da işgalcilerin Anadolu'daki hukuk ve insanlık dışı uygulamalarını anlatmaya girişerek af dilemesi gerekenlerin Avrupa devletleri olduğunu belirtir (Adivar, 2009: 33-34, 53).

Mithat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul* romanının ana kahramanı İttihatçı Adnan Bey de kendilerine Ermeni Tehciri dolayısıyla yöneltilen eleştirilere şiddetle karşı çıkar. Ona göre Ermeniler Osmanlı Devleti'ne karşı Rus saflarında savaşarak ihanet etmişlerdir (Kuntay, 2013: 399-400). Mithat Cemal'in romanında İttihatçıları yüzleştirdiği tek sorumluluk alanı Ermeni meselesi de değildir. Örneğin Sarıkamış Harekâtı'nda şehit düşen on binlerce askerin sorumluluğu da tartışmaya dahil edilmiştir. Bu konuda Enver Paşa, İttihat ve Terakki'nin önde gelen üç - dört isminden biri olarak tanıtılan Adnan Bey tarafından bile suçlanır (Kuntay, 2013: 685). O, cepheyi Erzurum valisinin kendisine tahsis ettiği bir kızakla ve sonra da otomobile terk ederek felaket haberinden önce İstanbul'a yetişmek arzusuna kapılmıştır (Kuntay, 2013: 473-474). Elbette bu terk edişin tekrarı mütarekenin imzalanmasından sonra İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçışıyla daha kritik bir şekilde yaşanacaktır. Şimdi hesap vermesi gerekenler hesap vermeden kaçmışlardır. Bu bakış açısı geride kalan İttihatçılara da hakimdir (Kuntay, 2013: 518-519).

Hasan İzzettin Dinamo ise *Kutsal İsyân*'da yine Talat Paşa'yı konuşturarak ülkenin Rus istilasına uğraması riski nedeniyle savaşa girildiği tezini işleyecektir. Savaş sırasında "bazı idaresizlikler, yolsuzluklar ve ihtikârlar dolayısıyla" sorumlu görülmelerinin doğal olduğunu, gerektiğinde hesap vermeye hazır olduklarını da ona söyletecektir (Dinamo, 1990: 41).

Savaş kararını verenlerin bir diğer sorumluluk alanı ise Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban*'da Ahmet Celal'in ağzından çizdiği işgal tablosudur: "İstanbul'da ne padişahın ne devletin ne hükümetin beş paralık itibarı" kalmıştır. Halka yapılmadık zulüm kalmamıştır. Memleketin büyükleri, akıllı adamları ise Malta adasına sürülmüşlerdir (Karaosmanoğlu, 2018b: 26-27). İşgal altındaki İstanbul'u ve işgalcilerle işbirliği yapanların saplandıkları eğlence hayatlarını sert eleştirilerle anlattığı *Sodom ve Gomore*'de yaşanmakta olan çöküşü

millikten uzaklaşan insan tipiyle ilişkilendirir (Karaosmanoğlu, 2018a: 193-195, 257). Romanın olumlu kahramanı Necdet'in ağzından selamladığı Milli Mücadele zaferle sonuçlanıp işgaller bitince bunun Anadolu'daki mücadeleden doğan milletin zaferi olduğunu söyler. Bu zafer ne Osmanlı saltanatına aittir ne de "Bâbüâli denilen viranede uluyan yıllanmış baykuşlar"a aittir diyerek yeni rejimle eski yönetici kadroların arasına mesafe koyar (Karaosmanoğlu, 2018a: 259, 269).

Savaş zenginleri konusu ise en sık ve en rahat eleştirilen sorumluluk sahalarından birini meydana getirmektedir. Konuya değinen bütün yazarlar savaş sırasında İttihat ve Terakki yönetimiyle ilişkili veya bizzat cemiyette yer alan kişilerin savaş koşullarını fırsat bilerek yaptıkları vurgunların hikâyelerini anlatır (Kuntay, 2013: 408, 417, 701; Kemal Tahir, 1992: 13, 25; Karaosmanoğlu, 1991: 107, 113). Özellikle Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki'ye muhalifliğiyle ön plana çıkıp yine cemiyet tarafından sürgün edilen Refik Halit Karay savaşın son günlerinde yayınladığı *İstanbul'un Bir Yüzü* romanında parti eliyle zenginleştirilen, kâh yağ ticaretinden kâh kalay stokçuluğundan milyonlar kazanan tiplere sıklıkla yer verir (Köroğlu, 2004: 391; Karay, 2005: 86-96). Savaş bittikten sonra İttihatçı liderlerin bütün bu süreçlerin hesabını vermeden ülkeyi terk etmelerini tepkisel bir dille karşılar. Tefik Fikret'in 1912'de yazdığı, İttihatçılara yönelik eleştiriler içeren "Hân-ı Yağma" şiirini anımsatan ifadelerle bu kaçışa isyan eder: "ziyafet bitti, fakat ağzınızı silmeden, elinizi yıkamadan, bir de acı kahvemizi içmeden efendiler nereye" (Köroğlu, 2004: 410)?

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı daha başlamadan önce İttihat ve Terakki yönetimi olası bir çatışma durumunda Rusya'dan gelecek saldırılar konusunda endişe içerisine girmiştir. Rusların İstanbul'u ve boğazları almak için Osmanlı Devleti'ne saldırabileceği düşüncesi yadsınamayacak düzeyde dönemin yönetici kadrosuna egemen bir durumdadır. Hatıratlara bakıldığında sıklıkla sözü edilen Rus yayılcılığı tehlikesi özellikle Enver, Talat ve Cemal paşalardan oluşan üçlü yönetim kademesini, Halil (Menteşe) Bey, Sait Halim Paşa gibi isimleri terdirgin etmiş görünmektedir. Hatta Meşrutiyet Dönemi'nde ön planda olmayıp sonradan cumhuriyetin kurucu kadrosunu oluşturan isimler de bu tehlikeyi tartışmasız kabul etmişlerdir.

Büyük güçlerin birbirine meydan okuduğu bir çağda, tarafsız kalmanın gerekliliklerini karşılayamama endişesinin İttihatçılar üzerinde bir tarafa anjaje olunması yönünde baskı yarattığı bir gerçektir. Bir yandan da bu savaş İttihatçılar açısından hem Turancılık örneğindeki gibi fetihçi reflekslere hitap edecek hem de iç politikada yaşanan başarısızlıkları kazanılacak bir zaferle unutturacak bir fırsat olarak da görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin başlarda itilaf bloğuna yaptığı ittifak teklifleri geri çevrilince bu cepheden gelebilecek yayılcı emellere ilişkin korkunun da pekiştiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'ne tarafsız kalmasını salık veren İtilaf Devletleri Osmanlı'nın bunun karşılığında talep ettiği kapitülasyonların kaldırılması ve toprak bütünlüğünün temin edilmesi konularında istekli davranmayınca İttihatçı kadro İttifak Devletleri safına yönelmiştir. Almanya ile çoğu kabine üyesinden, Meclis-i Mebusan'dan ve padişah'tan habersiz bir şekilde ittifak imzalayanlar yukarıda adlarını andığımız kişilerden meydana gelen oldukça dar bir kadrodur. Gazetelerde Almanların Batı Cephesi'ndeki ilerleyişlerine dair haberlerin sayfaları kapladığı bir dönemde savaşa girmemek ittifakı imzalayan kadro tarafından adeta büyük bir fırsatı kaçırmakla eşdeğer kabul edilmiştir. Nitekim bu kadronun Almanlarla düzenledikleri planlı kaos Osmanlı'nın da I. Dünya Savaşı'na dahil olmasıyla sonuçlanacaktır.

Savaşa giriş durumunun kabinenin ve padişahın onayından geçerek resmileşmesiyle beraber ülke genelinde savaş yanlısı bir hava esmeye başlamıştır. Bu durum Doğu'nun Batı'yla hesaplaşması, Avrupa'dan intikam alınması için bir fırsat olarak görülmüştür. Sansür uygulamasının neden olduğu tek taraflı propagandanın da etkisiyle ülkede görülen bu savaş yanlısı tutum gelen başarısızlık haberleri ile beraber zayıflamaya başlamıştır. Ancak yine de savaş boyunca zayıflayarak da olsa devam etmiş görünmektedir. Savaşın Osmanlı Devleti ve toplumu üzerinde yarattığı maddi ve manevi tahribat ancak savaş bittikten sonra, özellikle işgallerle beraber anlaşılmaya başlanacaktır. Eleştiriler de özellikle İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçmasıyla daha açık şekilde yapılmaya başlanacaktır.

Mütareke Dönemi'nde, ülkenin savaşa sokulmasında payı bulunan yöneticilere yönelik olarak bu kararlarından dolayı gerek meclis içinde gerekse meclis dışında bir yargılama arzusu ortaya çıkmıştır. Ancak yargılama teşebbüslerinin iç siyasi çekişmelere alet edilmek istenmesi, işgalci devletlerin intikam peşinde koşmaları, İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçmış olmaları gibi faktörlerden dolayı savaşa girme kararının sağlıklı bir siyasal ve hukuksal muhasebesi yapılamamıştır. Dolayısıyla konu daha çok zihniyet düzeyinde eleştirilebilecek bir alana sıkışarak hukuksal ve siyasal alanın malzemesi olmaktan giderek uzaklaşmıştır.

Zihniyet değerlendirmesi yapmak açısından Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinin gerekliliği ve sorumluluğu ekseninde bir edebiyat taraması yapıldığında konuyla ilgili eserlerde İttihatçıların savaşa giriş kararı dolayısıyla eleştirilmesinin ortak bir nokta olduğu görülür. Genel kanı İttihatçıların uzak durulabilecek bir savaşa devleti zorla sokarak imparatorluğun yıkılmasına sebep oldukları yönündedir. İncelediğimiz eserlerde savaş sırasında yaşanan bazı gelişmelerin, örneğin askerî kararların cephelerde yarattığı sonuçların, Ermeni Tehciri sırasında yaşanan olayların sorumluluğuna bir iki istisna dışında ya hiç girilmemiş ya da Halide Edip Adivar'ın, Mithat Cemal

Kuntay'ın, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerinde görüleceği üzere kahramanların ağzından bu konudaki sorumluluk sahası daraltılarak süreç normalleştirilmeye çalışılmıştır. Savaş sürecine dair en fazla ve en rahat eleştirilen konu ekonomik bir çarpıklık örneği olarak harp zenginleridir. Bu temanın daha rahat ele alınmasında; muhtemelen konunun nispeten daha az politik ve daha az travmatik olmasının etkisi vardır.

Savaş sonrasında en çok eleştirilen konularından biri de işgal sürecidir. İttihatçıların sebep olduğu bu işgal süreci şimdi ortaya çıkan yeni bir kadro tarafından bertaraf edilerek eski kadronun yol açtığı hasarlar onarılacaktır. İncelediğimiz eserlerde Milli Mücadele'yi yürüten yeni kadro ile eski İttihatçı kadro arasındaki tarihsel devamlılık bazı yerlerde vurgulansa da Ankara'daki kurtarıcı kadronun eskinin sorumluluğuna ortak olmadığına ve onarıcı yönüne mutlaka vurgu yapılmıştır.

Ankara'yı yeni dönemin umut ışığı olarak karşılayan kimi yazarların, sonradan burada da eski kadroların aktif rol oynadığı ve eski rejimin benzerinin inşa edildiği tezine ulaşmaları yine dikkat çekici bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Kemal Tahir, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi yazarların eserlerinde bu durumun bir hayal kırıklığı şeklinde yansıtıldığını gözlemek mümkündür. Bunun konumuz açısından en önemli boyutu ise savaşa girmenin gerekliliğine ve sorumluluğuna dair tartışmaları engellemiş veya kısıtlamış olması ihtimalidir. Cumhuriyet Dönemi'nde kaleme alınan ve savaşa giriş konusuna değinen eserlerin İttihatçıların imparatorluğun yıkılmasına sebep oldukları tezinden ileriye gidememelerinde, savaş sürecinin derinlemesine bir eleştiri süzgecinden geçirilmemesinde, savaşa girme kararının hukuksal olarak gündeme getirilmemiş olmasında bu devamlılığın da etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

Resmi Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. (1330). Devre: 3, Sene: 1, İçtima-ı Fevkalâde: 20 Temmuz 1330.

TBMM Zabıt Ceridesi (1336). Devre:1, Sene: 1, İçtima: 2, Celse: 1: 24 Nisan 1336.

Gazete Haberleri ve Yazıları

Alman Muvaffakiyeti. (1914, 13 Kasım) Tercüman-ı Hakikat, s. 1.

Alman Teyyareleri Paris Üzerinde. (1914, 2 Eylül) İkdam, s. 1.

Alman ve Avusturyalıların Şenliği. (4 Eylül 1914) İkdam, s. 1.

Almanlar Her Tarafta İlerliyor. (2 Eylül 1914) İkdam, s. 2.

Avrupa'da Umumi Harb. (1914, 27 Ağustos) Tanin, s. 1.

Avusturyalıların Muzafferiyeti. (1914, 17 Kasım) Tercüman-ı Hakikat, s. 1.

- Cihad-ı Ekber ve Tesirâtı. (1914, 20 Teşrin-i Sani) Tanin, s. 1.
- Cihad-ı Ekber. (1914, 16 Kasım) Tercüman-ı Hakikat, s. 1.
- Dünkü İhtifal-ı Muhteşem. (1914, 15 Kasım) İkdâm, s. 2.
- Dünkü ve Bugünkü Tezahürat. (1914, 14 Kasım) Tercüman-ı Hakikat, s. 1.
- Fransızların Hezimetini Resmen Teyit Olunuyor. (1914, 4 Eylül) İkdâm, s. 2.
- Gözbebeğimiz "Yavuz". (1914, 18 Ağustos) İkdâm, s. 1.
- Hükümet". (1918, 31 Ekim) İkdâm, s. 1.
- İstanbul'da Tezahürat-ı Vatanperverane. (1914, 13 Kasım) İkdâm, s. 2.
- İttihatçılar ve Hissiyat-ı Milliye. (1918, 6 Kasım) İkdâm, s. 1.
- Muazzam Bir Miting. (1914, 13 Kasım) İkdâm, s. 2.
- Türkiye'de Seferberlik. (1914, 27 Ağustos) Tanin, s. 3.
- Türkiye'nin Muzafferiyeti. (1914, 7 Kasım) İkdâm, s. 1.
- Zamanperestlik. (1918, 2 Kasım). Tercüman-ı Hakikat, s. 1.

Hatıratlar ve Biyografiler

- Atay, F. R. (2004) *Çankaya – Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*. Pozitif Yayınları. İstanbul.
- Atay, F. R. (Ed.) (T. Y.). *Atatürk'ün Anıları*. Yayınevi Yok. Yayın Yeri Yok.
- Aydemir, Ş. S. (1985). *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa C. 3 (1914 - 1922)*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Aydemir, Ş. S. (1986). *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa C. 2 (1908-1914)*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Aydemir, Ş. S. (2005). *Tek Adam – C. 1*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Cavid Bey. (2014). *Meşrutiyet Ruznâmesi C. 1*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- Cavid Bey. (2015). *Meşrutiyet Ruznâmesi C. 2*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- Cemal Paşa. (2012). *Hatırat (1913 – 1922)*. Dün Bugün Yarın Yayınları. İstanbul.
- İnönü, İ. (2006). *Hatıralar*. Bilgi Yayınevi. Ankara.
- Karabekir, K. (1995a). *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik? – C. 1*. Emre Yayınları. İstanbul.
- Karabekir, K. (1995b). *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik? – C. 2*. Emre Yayınları. İstanbul.
- Orbay, R. (2004). *Cehennem Değirmeni (Siyasi Hatıralarım)*. Truva Yayınları. İstanbul.
- Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*. (2019). Altınordu Yayınları. Ankara.

Sait Halim Paşa. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*. (Çev. Fatih Yücel). Kronik Yayınları. İstanbul.

Talat Paşa. (2006). *Hatıralarım ve Müdafaa*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Edebî Metinler

Adivar, H. E. (2009). *Ateşten Gömlek*. Can Yayınları. İstanbul.

Dinamo, H. İ. (1990). *Kutsal İsyân C. 1*. Tekin Yayınevi. Ankara.

Karaosmanoğlu, Y. K. (1991). *Ankara*. İletişim Yayınları. İstanbul.

Karaosmanoğlu, Y. K. (2011). *Kıralık Konak*. İletişim Yayınları. İstanbul.

Karaosmanoğlu, Y. K. (2018a). *Sodom ve Gomora*. İletişim Yayınları. İstanbul.

Karaosmanoğlu, Y. K. (2018b). *Yaban*. İletişim Yayınları. İstanbul.

Karay, R. H. (2005). *İstanbul'un Bir Yüzü*. İnkılâp Yayınevi. İstanbul.

Kemal Tahir. (1973). *Yol Ayrımı*. Sander Yayınları. İstanbul.

Kemal Tahir. (1992). *Esir Şehrin İnsanları*. İthaki Yayınları. İstanbul.

Kemal Tahir. (2005a). *Esir Şehrin Mahpusu*. İthaki Yayınları. İstanbul.

Kemal Tahir. (2005b). *Yorgun Savaşçı*. İthaki Yayınları. İstanbul.

Kuntay, M. C. (2013). *Üç İstanbul*. Oğlak Yayınları. İstanbul.

Tanpınar, A. H. (T. Y.). *Sahnenin Dışındakiler*. Nakışlar Yayınevi. İstanbul.

Araştırma – İnceleme Eserler

Ahmad, F. (1999). *İttihatçılıktan Kemalizme*. (Çev. Farmagül Berktaş Baltalı). Kaynak Yayınları. İstanbul.

Akın, R. (2014). İttihat ve Terakki Hükümetleri'nin Divan-ı Harb-i Örfi'de Yargılanması ve Malta Sürgünleri (1918-1921). *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2014/1, 59-120.

Armaoğlu, F. (T. Y.). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*. Alkım Yayınları. Yayın Yeri Yok.

Ata, F. (2004). Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamaları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 297-323.

Demirbaş, O. (2002). Liderlerinin Yurt Dışına Kaçması Üzerine İttihat ve Terakki İçinde Meydana Gelen Tepkiler. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları İ.Ü. AİTE Dergisi*, 1, 131-145.

Ercilasun, B. (2014). Romanda Birinci Dünya Savaşı. *Akademik Bakış*, 14, 247-262. doi: <https://doi.org/10.19060/gav.73159>

Erdem, T. (1982). *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*. Milliyet Yayınları: İstanbul.

Hobsbawm, E. (1999). *İmparatorluk Çağı (1875 – 1914)*. (Çev. Vedat Aslan). Dost Kitabevi. Ankara.

- Hobsbawm, E. (T. Y.). *Kısa 20. Yüzyıl*. (Çev. Yavuz Alogan). Sarmal Yayınları. Ankara.
- Karpat, K. (1971). *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*. Varlık Yayınları. İstanbul.
- Kaşıyuğun, A. (2014). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları ve I. Dünya Savaşına Girişi (1911-1914)*. (Yayımlanmış doktora tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi. Kahramanmaraş.
- Köroğlu, E. (2004). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914 – 1918) Propaganda-dan Millî Kimlik İnşasına*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Müezzinoğlu, E. (2015). Savaş Kabinelerinin Sorgulanmalarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi. *HistoryStudies*, 7/1, 121-138.
- Öğün, T. (2013). Türklerin ve Rusların Gözüyle 100'üncü Yılına Girerken Karadeniz Baskını ve Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na Girişi. *HistoryStudies*, 5/6, 89 – 111.
- Sander, O. (2009). *Siyasi Tarih, C. 1: İlkçağlardan 1918'e*. İmge Kitabevi. Ankara.
- Savaşal Savran, G. (2006). *1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Timur, T. (1991). *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*. Afa Yayınları. İstanbul.
- Türkeş, Ö. (2005). Orda Bir Taşra Var Uzakta... Tanıl Bora Ed., *Taşraya Bakmak* içinde (157 – 212). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Üçüncü, U. (2016). Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Ordusundaki Alman Subaylarına Bakışı. *OTAM*, 39, 241-267.
- Yılmaz, N. (2020). Birinci Dünya Savaşı Döneminde Yayımlanan Türk Romanlarının Tematik Haritası. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 48, 111-131.
- Zürcher, E. J. *Millî Mücadelede İttihatçılık*. (Çev. Nüzhet Salihoglu). İletişim Yayınları. İstanbul.

İnternet Kaynakları

- Hüseyin Rauf (Orbay) (1880-1964). <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/huseyin-rauf-orbay-1880-1964/> [23.09.2022].
- İsmet Paşa (İnönü) (1884 – 1973). <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ismet-pasa-inonu-1884-1973/> [23.09.2022].
- Kâzım Karabekir (1882 – 1948). <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kazim-karabekir-1882-1948/> [25.09.2022].